Gálik Zoltán

60 éve a trónon. Gondolatok a brit alkotmányos monarchia múltjáról, jelenéről és jövőjéről

II. Erzsébet 2012. június 2-án ünnepelte megkoronázásának hatvanadik évfordulóját. A brit történelemben egyedül Viktória királynő büszkélkedhetett ilyen hosszú uralkodói időszakkal. Az esemény kapcsán néhány gondolattal érdemes elidőzni a brit alkotmányos monarchia múltja, jelene és jövője mellett, és megvizsgálni a világ még ma is legnagyobb, legbefolyásosabb és egyik legfurcsább politikai képződményét.

Bevezetés

A brit uralkodóház az elmúlt évben egyszer már a világ figyelmének középpontjába került, amikor Vilmosnak, a trónörökös elsőszülött fiának az esküvőjét milliók kísérték figyelemmel. A királynő megkoronázásának gyémánt évfordulója és az esküvő kapcsán újra előtérbe kerülnek azok a viták, amelyek a monarchia létjogosultságát kérdőjelezik meg. Túl az egyszerű „megéri-e fizetnünk a királynő udvartartásának költségét?” típusú kérdéseken, a valódi vita a modern nemzetközi rendszerben archaikusnak tűnő alkotmányos rendszer modernizálása körül bontakozott ki. Sokan egyszerűen köztársasággá változtatnák az Egyesült Királyságot. A köztársaságpártiak persze nem az elmúlt években kezdték meg tevékenységüket, hangjukat több évszázada lehetett már hallani. Tony Blair 1997-es hatalomra kerülésekor sokan az előretörésüket jósolták; a hosszú munkáspárti uralom alatt az (egyébként jelentős) alkotmányos átalakítások azonban csak közvetetten érintették az uralkodó hatalmi eszközeit, illetve alkotmányos jogait és kötelességeit. Úgy tűnik, a vita egy-egy jelentős politikai esemény kapcsán fellángol, de egyik pártban sincs meg az akarat és az erő, hogy jelentős változtatásokat kezdeményezzen. Az ok egyértelmű: a brit alkotmányos rendszer a világ legrégebbi, legstabilabb és egyik legjobban működő politikai rendszerének működését teszi lehetővé. Sokan a „minek változtatni azon, ami bevált?” kérdéssel érvelnek a monarchia megújítását célzó vitákban. A monarchiát azonban ne tekintsünk az elmúlt négyszáz év megkövesedett intézményének: az évszázadok alatt rugalmasan és eredményesen alkalmazkodott a brit bel- és külpolitikai kihívásokhoz. Az alkalmazkodás elsősorban nem belső késztetésre történt, sokkal inkább a külső politikai, társadalmi változásokhoz való idomulás kényszerítette ki.

Az uralkodó az alkotmányos rendszer központi helyén áll: korlátozott hatalmi képességei ellenére, a rendszer szinte minden alapvető működési területén megkerülhetetlen. A „korona” évszázadok óta az angol majd a brit szuverenitásmodell alapeleme. Az uralkodó és a parlament sok évszázados harca fokozatosan vette ki az uralkodó kezéből a hatalom gyakorlásának elemeit, és helyezte át azokat a törvényhozó intézmény, a parlament („korona a parlamentben”), valamint a végrehajtó hatalom, a kormány kezébe. A hatalom szétválasztásának kontinentális

modellje Nagy-Britanniában nem jött létre. Őfelsége bíróságán őfelsége bírói dolgoznak, a legfelsőbb bíró szerv a parlament felsőházaként is funkcionáló Lordok Háza. Az uralkodó egyben az anglikán egyház legfelsőbb kormányzója is.

Az uralkodó hatalmának fokozatos korlátozása

Az uralkodó abszolút hatalmának korlátozása messze visszanyúlik: a középkori Anglia idejére; kiindulópontnak a Földnélküli János által aláírt, a rendi jogokat keretbe foglaló Magna Charta 1215-ös kiadását tekinthetjük. A folyamat hosszú évszázadokon át tartott, és jelentős változások történtek még a huszadik században is.

A Magna Charta először korlátozta az uralkodó hatalmát, először rendelte azt a törvények alá. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a Magna Charta megalkotásától a hatalom átadásának lassú folyamata zajlik a szigetországban: kezdetben az uralkodó és a rendek, később az uralkodó, a végrehajtó hatalom és a törvényhozói hatalom között. Az uralkodó akkor tarthatta meg jogait, illetve akkor kaphatott jogokat, ha ő maga is elismert jogokat.

Az angol polgári forradalom után megszületett alkotmányos monarchia keretei között a szuverén uralkodik, de nem kormányoz. A monarchiákban általában az uralkodó hatalmát semmi sem korlátozza, az alkotmányos monarchiákban viszont az alkotmány tölti be ezt a szerepet. Annak ellenére, hogy Nagy-Britanniának nincsen egységes szövegbe foglalt alkotmánya, a legfontosabb törvények együttesen meghatározzák az alkotmányos kereteket, amelyben az uralkodó és a parlament együttműködésben kormányozta és kormányozza az országot. A brit uralkodó kétféle módon gyakorolhatja a hatalmat: saját személyében vagy a minisztereinek ajánlására. Az elmúlt évszázadok során az uralkodó (és a korona) szerepe folyamatosan és meglehetősen dinamikusan változott: a saját személyben hozott döntések helyett egyre több területen a végrehajtó hatalom képviselője mondta ki a végső szót.

A „dicsőséges forradalom” (1688) után megszületett *Bill of Rights* (1689) az egyik legjelentősebb törvény az uralkodó és a törvényhozó hatalom kapcsolatában: megalapozta a sajátos brit szuverenitás koncepciót, és szabályozta azokat a jogokat, amelyeket az uralkodó a parlamenten keresztül gyakorolhatott csak. Az uralkodó nem avatkozhatott bele a parlamenti választásokba, nem tarthatott saját hadsereget, és a bírói karra történő befolyását is csökkentették. Az uralkodó anyagi függését a rendszer részévé tették (*Civil List Act,* 1689): jövedelme a parlament által jóváhagyott éves kerettől függött. A parlament már ekkor jelezte, hogy „félrekormányzás” esetén bele fog szólni a trónöröklés kérdésébe. Az 1701-ben született trónöröklési törvény *(Act of Settlement)* megfosztotta a katolikus vallásúakat a trónra kerülés esélyétől (katolikus vallású házastársa sem lehetett az uralkodónak). Azaz ettől kezdve nemcsak a származás, hanem közvetetten a törvényi keretek is szabályozták a trónöröklés rendjét. A királyi család házasodásának szabályozásáról szóló, 1772-ben elfogadott törvény *(Royal Marriages Act)* az uralkodó engedélyéhez kötötte a trónörökösök házasodását – bár a parlament két házának együttes beleegyezése esetén a

trónörökösnek lehetősége volt az uralkodó által nem kívánatosnak ítélt házasság megkötésére is.

A reformtörvény *(Reform Act)* 1832-ben, a modern pártrendszer kialakulásával egy időben, végleg leszámolt az uralkodónak a napóleoni háborúk alatt megerősödött hatalmi helyzetével. Az uralkodó elveszítette a miniszterelnök közvetlen kinevezésének előjogát, és a torry párt megnövekedett politikai szerepvállalásával szemben már nem tudott – saját „lobbycsoportja", a király barátai *(King's Friends)* segítségével – túl nagy befolyást gyakorolni a parlamentre. Az utolsó szoros kapcsolatot Viktória királynő alakította ki, hosszú uralkodásának egyes periódusai alatt. A királynő férje, Albert herceg rendkívüli politikai aktivitást mutatott, még a kabinetnek is informális tagja volt. Halála (1861) után a királynő már nem tudta hatalmát újra kiterjeszteni. Viktória uralkodása alatt alakult ki a mai alkotmányos monarchia egyik fontos szerepe: a „korona a pártok felett", azaz a politikai csaták felett álló szuverén jelképe. Viktória királynő megerősítette az uralkodó közvetítői szerepvállalását: nemcsak a politikai pártok között (liberálisok és konzervatívok), hanem a parlament alsó- és felsőháza között is segített több vitás kérdés rendezésében. Egyes értékelések szerint ezzel az uralkodó politikai befolyásoló szerepét növelte. Uralkodásának végére azonban egyértelműen lecsökkent a hatalmi eszköztára: elveszítette a miniszterek kinevezése feletti vétójogot is. Az uralkodó hatalmának további csökkenéséhez vezetett, hogy a parlament feloszlatásáról már nem az uralkodóhoz közelebb álló Lordok Háza, hanem a miniszterelnök dönthetett. Az uralkodónak elvben lehetősége van visszautasítania a miniszterelnöknek a parlament feloszlatására benyújtott kérését: ebben az esetben felkérheti az ellenzék vezetőjét a kormányalakításra. Mivel kicsi az esélye annak, hogy így stabil kormányzat jöjjön létre (ráadásul az új kormány valószínűleg hatalma legitimálásához maga is szükségesnek látná az általános választások kiírását), ezzel a lehetőséggel nem is szoktak élni az uralkodók.

A brit birodalom a 19. század második felében élte fénykorát. A nemzeti identitás birodalmi tényezője a monarchia intézményéhez kapcsolódott, az uralkodó pedig nemcsak a nemzet, hanem egyre inkább az állam egységét is szimbolizálta. A brit alkotmányos rendszer – az uralkodói jogok máig érvényes hatálya miatt – rendkívül erős szerepet hagy a végrehajtó hatalomnak a kormányzás több területén. Az uralkodó az államfő és a végrehajtó hatalom feje, hadüzenetet küldhet és háborút indíthat a parlament jóváhagyása nélkül. Mivel az uralkodó miniszterei tanácsára cselekszik, a miniszterelnök akár a parlament jóváhagyása nélkül is háború indíthat, mint ahogyan ezt legutóbb Margaret Thatcher is megtette 1982-ben, a Falkland-szigetekért folytatott háborúban.

Az uralkodónak jogában áll a nemzetközi szerződések aláírása, a miniszterelnökök pedig gyakran kulcsfontosságú kérdésekben kihasználják a számukra kínálkozó lehetőséget: Harold Macmillan 1961-ben azzal fenyegette meg a parlamentet, hogy ellenállás esetén annak jóváhagyása nélkül kezdeményezi az Európai Gazdasági Közösségbe való belépést, Edward Heath konzervatív miniszterelnök pedig 1973-ban csak a parlament utólagos jóváhagyásával léptette be az országot az Európai Közösségbe.

Az alkotmányos rendszerben nem érvényesül a hatalmi ágak szétválasztásának elve: az uralkodó a végrehajtó hatalom jelképes vezetője, egyben a törvényhozás része

(„király/királynő a parlamentben”, *king/queen in parliament*), a „királynő beszéde” nyitja meg a parlament ülésszakát *(Her Majesty’s Most Gracious Speech / Queen’s Speech)*, és a parlament két háza által hozott törvények formális jóváhagyója és kihirdetője. Az uralkodó egyben az igazságszolgáltatás forrása is: az ő bíróságain, az ő bírói hozzák meg az ítéleteket. A Lordok Háza 2009-ig az igazságszolgáltatás legfelsőbb fellebbviteli fóruma is volt.

Az uralkodónak fontos szerep jut az alkotmányos válságok kezelésében. 1909-ben a Lordok Házán nem sikerült keresztülvinni azt a költségvetési törvényt, amely új alapokra kívánta helyezni az ország jóléti ellátó rendszerét. A konzervatív többségű felsőház, több mint kétszáz év gyakorlatával szakítva, nem szavazta meg az alsóház által felterjesztett törvényjavaslatot. Az alkotmányos válságot csak az oldhatta volna meg, ha a Lordok Háza saját magát korlátozza, vétózási képességének megszüntetésével. A helyzet megoldására csak az uralkodó lehetett alkalmas, aki megfelelő számú főnemes kinevezésével meg tudta volna változtatni az erőviszonyokat. VII. Edvárd azonban visszautasította ezt a megoldást. Halála után utódja, V. György rövid habozás után rákényszerítette a Lordok Házát a javaslat elfogadására és saját hatalmuk – vétójoguk – korlátozására. A 20. század kezdetén szintén komoly problémát jelentett az ír önkormányzati törvény létrehozása. Az íreknek nagyobb önrendelkezést biztosító törvénytervezet akkor már hosszú évtizedek óta a politikai csatározások előterében állt, az első világháború kitörése előtti években azonban úgy tűnt, lehetőség nyílik a helyzet rendezésére. A konzervatívok mindenképpen meg akarták akadályozni a törvény megalkotását, de kisebbségben lévén a parlamentben, ezt csak úgy lehetett elérni, ha a király sem támogatja azt. Ezzel viszont az uralkodó 1707 óta először akadályozta volna meg egy törvény létrehozását. V. Györgynek lehetősége lett volna miniszterei menesztésére is, hogy a kisebbségben lévő konzervatívok kerüljenek hatalomra. De a világháború kitörése más mederbe terelte az eseményeket. A helyzet komoly alkotmányos válság lehetőségét hordozta, hiszen az uralkodó csak két rossz közül választhatott: az egyik az előbb vázolt lépések egyike, a másik, hogy elfogadja a helyzetet – akkor viszont választások kiírása nélkül engedné az Egyesült Királyság egy területének elszakadását (másrészt viszont lehetővé tenné a polgárháború elkerülését).

Az uralkodó szerepe a modern brit társadalomban

Az Egyesült Királyság hatalmi helyzete a 20. század folyamán gyökeres változásokon ment keresztül. A világ hegemón nagyhatalmából erős regionális középhatalommá süllyedt. A birodalom, amelynek határai évszázadokon keresztül több kontinensre is kiterjedtek, a 20. század végére lényegében az anyaország területére zsugorodott. A monarchiának azonban nemcsak a nemzetközi téren elszenvedett veszteségekhez kellett alkalmazkodnia, de egyre inkább szükséges foglalkoznia az ország határain belül lezajlódó, komoly decentralizációs folyamatokkal is.

II. Erzsébet édesapja, VI. György 1952-ben bekövetkezett halála óta, immáron hatvan éve tölti be az uralkodó szerepét. Koronázására 1953. június 2-án, a westminsteri

apátságban került sor. A modern Egyesült Királyság számára az alkotmányos rendszer folyamatosságát jelképezi. A korlátozott hatalmi képességekkel rendelkező uralkodó nem megosztó, hanem egyesítő szerepet tölt be a mai brit társadalomban. Mivel nem kapcsolódik politikai párthoz, nincs politikai támogatottsága, ezért kívül tudja tartani magát a napi politikai csatározásokon. Személye az alattvalók nagy része szerint a nemzet egységét, kiszámíthatóságát és stabilitását jelenti.

Hiba lenne a brit uralkodó szerepét egyszerűen szimbolikusnak beállítani. Bár hatalmi eszközei rendkívül korlátozottak, az alkotmányos rendszer működése ma is ezer szálon kapcsolódik a személyéhez. A királynő ma is uralkodik, de nem kormányoz. Nagy-Britanniában nincsenek állampolgárok, az emberek „az uralkodó alattvalói", a köz-alkalmazottaknak hitet kell tenniük a koronához való lojalitásukról.

A királynő mindennapos aktív politikai szerepvállalása a külső szemlélő számára első pillantásra megdöbbentő lehet. Hetente találkozik a miniszterelnökkel; ritkábban, de rendszeresen a különböző minisztereivel, akikkel megbeszéli a politikai életben felmerülő kérdéseket. A megbeszélések során a királynő alapvetően tájékozódik az eseményekről, de alkotmányos joga a miniszterek figyelmeztetése és tanácsokkal való ellátása. Az uralkodó a törvényhozási folyamat végső állomása, az ő aláírásával iktatják be a törvényeket.

Az általános választások után az uralkodó a kormányozásra képes párt vezetőjét kéri fel kormányalakításra. Szerepe többnyire formális, hiszen a politikai rendszer stabilitása megköveteli, hogy a legtöbb szavazatot elnyert párt vezetőjét bízza meg. A brit többségi választási rendszer az esetek túlnyomó többségében lehetővé teszi a stabil kormányzati hatalmat, azonban néha előfordul, hogy egyik párt sem tudja biztosítani a szükséges egyszerű többséget a parlamentben *(„hung parliament")*, és vagy koalíciókötésre kényszerül, vagy kisebbségi kormányt alakít, külső támogatással. Az uralkodónak az ilyen helyzetekben megnő a jelentősége, hiszen rajta múlik, kit kér fel a kormányalakításra. Szintén fontos szerepe van akkor, amikor a kormányzó párt vezetője, aki a hagyományok szerint a miniszterelnöki tisztséget is betölti, valamilyen oknál fogva távozik a párt és a kormány éléről. Amennyiben a távozó miniszterelnök nem kéri a parlament feloszlatását, az uralkodó feladata kiválasztani az új miniszterelnököt a felkínált és a kínálkozó alternatívák közül. A szokások szerint az uralkodónak a leköszönő miniszterelnök vagy a kabinet minisztereinek tanácsát kell követnie. Ennek ellenére II. Erzsébet uralkodása alatt többször előfordult, hogy saját kapacitásában rendelkezett. 1957-ben a leköszönő Anthony Eden utódjaként Harold Macmillant kérte fel a miniszterelnöki tisztségre Richard Austen Butler helyett (igaz, előtte konzultált Churchill-lel és a kabinet tagjaival). Hasonlóképpen járt el 1963-ban, amikor Macmillan lemondása után – ismét csak Butler helyett – Alexander Douglas-Home-ot bízta meg a miniszterelnökséggel. 1963-ig az uralkodó jogában állt a személyes konzultáció során meggyőződnie a jelölt alkalmasságáról, azóta viszont a konzultáció nélkül kell a győztes párt vezetőjét felkérnie a kormányalakításra.

Noha az elvi lehetősége bármikor fennáll annak, hogy az uralkodó ne cselekedjen a miniszterei tanácsára, a gyakorlatban ennek a valószínűsége rendkívül csekély, hiszen saját kormánya politikai akaratának kifejezését akadályozná meg. Annak a kormánynak, amelynek ő maga adott korábban felhatalmazást a működésre, és amely

a választók többségének támogatását bírja. Ha ezen akarat ellen cselekedne, akkor a rendszer instabillá változna, ez pedig a monarchia alapvető érdekeit sértené. Nemzetközi porondon ritka, hogy az uralkodó saját kapacitásában járjon el, Fidzsi királynőjeként 1987-ben mégis két üzenetet is küldött miniszterei tanácsa nélkül.

Az uralkodó szimbolikus szerepei közül kiemelkedik az, amelyet a Nemzetközösség országaiban tölt be. A brit birodalom az elmúlt évszázadokban rendkívül rugalmasan alkalmazkodott a nemzetközi rendszer változásaihoz, így az uralkodó viszonya is a birodalom nemzeteihez. Viktória királynő halála után VII. Edvárd király kapta meg először a brit domíniumok királyának címét. A függő területek az „Egyesült Királyság gyarmata" illetve a „brit korona domíniuma" státuszban voltak. Ezen csak a westminsteri statútum változtatott 1931-ben, amely a domíniumokat leválasztotta a brit koronáról. A függetlenség útjára lépő volt birodalmi területek választhattak, megtartják-e államfőnek a brit uralkodót, vagy sem. Mivel az uralkodói öröklés rendje csak a szerződés preambulumában került megemlítésre, jogilag nem kötelezi semmi az államokat a brit uralkodó öröklésével megegyező eljárások betartására. Ennek ellenére eddig senki sem tért el a szabályoktól. A Nemzetközösségben az uralkodó a hatalmát (és a tisztségeit) nem születési előjogai, hanem egyetértés alapján gyakorolhatja. Az 1953-ban elfogadott új törvény, a *„Royal Titles Act"* szabályozta a függetlenség útjára lépő országok sora és az anyaország közötti alkotmányos kapcsolatokat, és többek között kimondta, hogy a korona megosztható. Annak ellenére, hogy a Nemzetközösség országai között több köztársaságot is találunk, sokan megtartották államfőjüknek II. Erzsébetet. Mondanunk sem kell, hogy ezekben az országokban a köztársasági mozgalmak gyakran tűzik ki célként az általuk elavultnak tartott politikai berendezkedés megszüntetését, és a választott elnöki rendszer bevezetését. A legjobb példa erre Ausztrália, ahol II. Erzsébet halála után szeretnék újragondolni az Egyesült Királysághoz fűződő viszonyt.

A Nemzetközösség ötvennégy tagállama közül II. Erzsébet az Egyesült Királyságon kívül tizenöt országnak az uralkodója (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Barbados, Bahamák, Belize, Grenada, Jamaica, Pápua Új-Guinea, Salamon-szigetek, Tuvalu, Saint Lucia, Saint Vincent és a Grenadine-szigetek, Antigua és Barbuda, Saint Kitts és Nevis). Harmincegy köztársaság, választott elnökkel, hat pedig monarchia, de más uralkodóval (Brunei, Lesotho, Malajzia, Szamoa, Szváziföld, Tonga). Fidzsi tagságát 2006-ban felfüggesztették. Annak ellenére, hogy a Nemzetközösség országaiban élők a „Nemzetközösség állampolgára" címet viselik, minden országnak jogában áll saját állampolgársági törvényt hozni, az állampolgárok pedig nem alattvalói a brit uralkodónak.

Érdekes kérdés, hogy az uralkodó az Egyesült Királyságon kívül kinek a tanácsára cselekszik. A szokásjog alapján nem veszi figyelembe a helyi miniszterelnököt, hanem kizárólag a brit miniszterelnök szava az útmutató. A Nemzetközösség azon országaiban, ahol a brit uralkodó az államfő, az adott ország parlamentje további jogokkal ruházhatja fel őt, illetve egyes új jogviszonyok kiterjedhetnek rá. Így például Kanadában II. Erzsébet saját kapacitásában jegyezhet be „ca" kiterjesztésű internetes tartománynevet.

II. Erzsébet az államfői szereppel összekapcsolódó alkotmányos funkciót tölt be az anglikán egyház és az anglikán közösség (azaz az anglikán egyházakat tömörítő szervezet) legfelsőbb kormányzójaként, valamint tagja a Skót Egyháznak. Az anglikán egyházban a miniszterelnök javaslatára az uralkodó nevezi ki a legfelsőbb egyházi méltóságokat, az egyes tisztségektől való megválásokhoz pedig a jóváhagyása szükséges. A Skót Egyházban az uralkodó szerepe jelképes, mert az egyház önszervező jellegén túl egy 1921-ben megalkotott törvény *(Church of Scotland Act)* formálisan is rögzítette az önállóságot.

Mivel a brit monarchiában az uralkodó a nemzet egységét is képviseli, rendkívül fontos szerepe van annak, hogyan ítéli meg a közvélemény a mindennapos tevékenységét. II. Erzsébet uralkodása alatt szinte töretlen népszerűségnek és elfogadottságnak örvendett. Az egyetlen jelentős hullámvölgy a Diana hercegnő halálát követő időszakban következett be, amikor a közvélemény hiányolta az uralkodó határozott megnyilvánulását. Az uralkodásának gyémánt évfordulóját és nyolcvanhatodik születésnapját ünneplő (a hivatalos ceremónia június 16-án volt) királynő nagy tiszteletben áll a szigetországban. „A királynő egy a történelemmel" – tarják sokan, és nem alaptalanul: Winston Churchill második kormányzati ciklusa óta tizenegy miniszterelnök szolgált alatta. Erzsébet politikai nézetei a közvélemény számára ismeretlenek, többnyire tartózkodik a személyét érintő nyilvános beszélgetésektől. Az uralkodócsalád megítélése sokkal összetettebb. A királynő férje, Fülöp herceg sokak számára csípős humoráról emlékezetes. Sok száz jótékonysági szervezet vezetésében vesz részt tevőlegesen és jelképesen, szinte az év minden napjára jut feladata felesége oldalán. A királyi családról kialakult pozitív képhez sokáig hozzájárult a királynő édesanyja, a 102 évet megélt *„Queen Mum"*. Bár az anyakirálynő Chamberlain megbékélési tervének aktív támogatásával – szokatlan módon – beleavatkozott az 1930-as évek korabeli politikai életébe, a világháborút követően a közvélemény elfelejtette neki ezt a lépést.

A trónörökös, Károly herceg kétségkívül nagy tiszteletnek örvend az országban, az elmúlt évtizedekben azonban sok ellentmondással teli esemény övezte tevékenységét. A cambridge-i egyetem antropológia és régészeti alapképzését 1970-ben végezte el, majd a hetvenes években a brit légierőnél látott el katonai szolgálatot, és ígéretes katonai karrier elé nézett. Lady Diana Spencerrel 1981-ben kötött házassága a monarchia megítélése szempontjából nagy lehetőséget rejtett. Diana elfogadottsága hosszú időre az egyik legnagyobb „PR-fogás" lehetett volna, de az uralkodóház ezt nem tudta kihasználni. A válás, Diana hosszan húzódó személyes drámája és tragikus halála, majd az, hogy fény derült Károlynak a Camilla Parker Bowlesszal folytatott viszonyára, sokat rontott a trónörökös megítélésén. Károly 2005-ben végül elvette ifjúkori szerelmét. Az esküvő, melynek költségeit a királynő saját vagyonából fedezte, rendkívül visszafogott volt. Károlynak azóta sincs szerencséje: második házassága kapcsán is hallhattunk problémákról, a sajtó pedig nem felejtette el neki, amikor egy interjú után a rajta felejtett mikrofonba keresetlen szavakat mondott az újságírókról. A szakadék tovább mélyült közte és a média között. Az érme másik oldala, hogy Károly herceg kiemelkedő, sikeres és tiszteletre méltó jótékonysági szolgálatot végzett az utóbbi évtizedek során. Egyes nyilvántartások szerint a százmillió fontot is meghaladja az alapítványainak érkező éves támogatások értéke.

Károly idősebb fia, Vilmos az új generáció jelképe, népszerűsége jelenleg határozottan nagyobb édesapjáénál. A két testvér közül ő a megfontoltabb, kimértebb. Öccse, Henrik a bulvárlapok kedvenc céltáblája; szertelen, sokszor valóban kirívó tettei mellett Vilmos visszafogottsága még inkább érzékelhető. Sokakban tiszteletet kelt a testvérpár nehéz kisgyermekkora, az édesanyjukkal történt események. Catherine Middleton a közvélemény szemében jó választás volt; az új hercegnőt sokan Dianához hasonlítják, a hercegi párt pedig a a jegyességük alatt és házasságuk korai szakaszában boldogságot sugárzó Károly–Diana-kettőshöz. A királyi esküvők mindig nagy felhajtással járnak, a trónörökösök általában ekkor alapozzák meg későbbi népszerűségüket – bár Erzsébet királynő e téren nem tekinthető kifejezetten szerencsésnek, hiszen négy gyermekéből három elvált. Vilmos és Katalin egymásra találásával a digitális korszak is betört a monarchia mindennapjaiba. A pár eljegyzésének bejelentését követően egy órán belül sok ezer gratuláló bejegyzés történt a Facebookon létrehozott csoportba, és azóta is több százra tehető a lelkes támogatók csoportjának a száma. Vilmos trónra kerülését követően Katalin hivatalosan királyné lesz. A „Katalin hercegnő” címet nem birtokolhatta automatikusan, hiszen – Dianához hasonlóan – nem királyi vér csörgedezik az ereiben. Ilyen esetben a herceg hitvesét a királynő kinevezi az „Egyesült Királyság hercegnőjének”, vagy a „szabadon álló” négy hercegség (Cambridge, Connaught, Clarence és Albany) egyikét odaadja neki. Végül ez utóbbi történt: Katalin Cambridge hercegnője lett. Hivatalos megszólítása ezen kívül az „Ő királyi fensége, a walesi Vilmos hercegnő” *(Her Royal Highness Princess William of Wales)*.

Ki lesz a király?

A brit uralkodók öröklési rendje a föld öröklésének elvét követi: az idősebb a fiatalabb, a férfi a nő előtt áll a sorban. A trónöröklést még mindig a több száz éves hagyományok és a parlament által létrehozott törvényi keretek együttesen határozzák meg. Sokan szeretnék Károly helyett Vilmos herceget a trónon látni, mert népszerűsége egyértelműen nagyobb édesapjáénál. Vilmos három esetben lehet II. Erzsébet után közvetlenül (illetve gyorsan) uralkodó: apja halála, lemondása vagy lemondatása következtében. Károly 1948-ban született, 2012-ben tölti be a 64. életévét. Az anyakirálynő 102 éves korában hunyt el, Károly édesanyja, II. Erzsébet 86 éves, és jó egészségnek örvend, édesapja 91 éves – Károly is magas életkort érhet el.

A lemondásnak Károly esetében nagyon kicsi a valószínűsége. A népszerűségi mutatók nem befolyásolják a trónöröklés rendjét, önmagában az, hogy fia nagyobb szeretetnek örvend, nem jelent kényszerítőerőt Károly számára. Mivel a monarchia – és benne az uralkodó – a nemzet egységét is szimbolizálja, csak egészen különleges helyzetben kerülhetne mérlegelésre a ifjú herceg előtérbe helyezése: mély alkotmányos válság vagy Károly személyének súlyos kompromittálódása esetén. Ezekre jelenleg semmi esély sincsen. Nem jelenthet problémát az sem, hogy Károly elvált, majd újra megnősült, és második felesége, Camilla Parker Bowles korábban szintén elvált férjétől. Sokan párhuzamot próbálnak vonni VIII. Edvárd 1936-os lemondásával, aki egy kétszeresen elvált amerikai hölgyet, Wallis Simpsont kívánta feleségül venni. A

probléma nem a hölgy származása vagy az állampolgársága volt, hanem az a tény, hogy kétszer vált el, és férjei életben voltak. Az anglikán egyház szigorú szabályai akkoriban nem tették lehetővé, hogy ilyen esetben bárki is házasságot köthessen (még az igazságszolgáltatás is másodrendű személyként kezelte az elváltakat). Márpedig a szuverén az anglikán egyház legfelsőbb kormányzója is egyben: a szabályok be nem tartása az egyház egységét rengethette volna meg. Alkotmányosan semmi sem akadályozta meg VIII. Edvárdot, hogy elvált asszonyt vegyen feleségül, és a parlament semmilyen körülmények között sem avatkozott volna bele a kérdésbe. Mégis, a közhangulat miatt, egyértelműen a lemondás mellett döntött a trónörökös. Az elmúlt fél évszázad alatt alapvetően megváltozott a társadalom értékítélete és az egyházi megítélés ezen a területen, így semmi akadálya nem volt, hogy 2005-ben Károly másodszor is megnősüljön.

A trónöröklés rendjét Viktória királynőig visszavezetve, közel kilencven személy lehet jelenleg a trón várományosa. Viktória fia, VII. Edvárd három gyermekének leszármazottjai ők. A három ágból V. György vonala négy ágra szakad, melyből az egyik VI. Györgyé, II. Erzsébet édesapjáé. Erzsébetnek a húga, a 2002-ben elhunyt Margit hercegnő gyermekeivel és unokáival együtt 19 potenciális trónörökös utódja van, közülük tizenhárom Erzsébet ágán.

2011 októberében két jelentős változás következett be az öröklési rendben. Az évszázados szabályok megváltoztatásával egyrészt lehetővé vált, hogy az uralkodó római katolikus vallású feleséget, illetve férjet válasszon magának, másrészt megszüntették a fiúgyermek trónöröklésének a leánygyermekével szembeni elsőbbségét. A változtatás elsőként Vilmos leszármazottait érintik.

A monarchia költségeiről szóló viták

A monarchia fenntartásának költségeiről hosszú évszázadok óta heves vitákat folytatnak. A köztársaságpártiak egyik legfontosabb érve éppen az, hogy a monarchia megszűnésével az állami kiadások radikális lecsökkennének. A témát körbejárva gyakran találkozunk olyan provokatív kérdésekkel, mint például az, hogy mi szüksége volt II. Erzsébet édesanyjának 83 személyes szolgálóra és három teljes munkaidőben foglalkoztatott sofőrre.

A kérdés persze sokkal összetettebb annál, semmint hogy ki fizesse a királynő udvartartásának fényűző kiadásait. Az uralkodó pénzügyei szorosan összekapcsolódnak az állami kiadásokkal, és a középkor óta fontos egyensúlyozási lehetőséget jelentettek a parlament számára a szuverenitásért folytatott harcban. Az uralkodó jövedelmeit a parlament 1660 óta képes befolyásolni. Az 1689-ben létrehozott *Civil List Act* rendelkezései szerint a király vagy a királynő egy adott időszakra meghatározott összegű támogatást kap uralkodói feladatainak ellátására. Fontos leszögeznünk, hogy hosszú ideig nem váltak szét a kormányzati és az udvartartással összefüggő kiadások, azaz például a miniszterek is ebből a pénzből kapták a fizetésüket. Ez a jövedelemforrás egészen 1782-ig a szoros parlamenti ellenőrzésen kívül esett, és csak

1830-ban választották valójában szét a kormányzati és az uralkodói kiadásokat. Az uralkodó jövedelmének fedeznie kell mindazon kiadásokat, amelyek államfői feladataihoz kapcsolódnak, valamint a királyi család kiadásait, a szolgálók munkabérét, adóját, járulékait, továbbá – nem utolsósorban – a nagyszámú és súlyos költségeket hordozó kastélyok, várak és egyéb épületek, kertek, erdők fenntartását.

Az uralkodó e minőségéhez kapcsolódó kiadásait továbbra is a *Civil List*, valamint egyes kormányzati hivatalok által közvetlenül az uralkodónak fizetett jövedelmek fedezik. A *Civil List* összegét tízéves időszakokra állapítják meg. A kilencvenes évek elején meghatározott évi 7,9 millió fontot nem módosították sem az ezredfordulón, sem 2010-ben, bár a jövedelem reálértékének változása miatt 2012-ben felülvizsgálják az összeget. A *Civil List* több mint kétharmadát bérköltségekre fizetik ki. A maradék összegből fedezik az uralkodó állami tevékenységekkel kapcsolatos feladatait (a parlament éves időszakának megnyitását, a miniszterelnökkel való rendszeres találkozásokat, a törvények uralkodói jóváhagyásával kapcsolatos költségeket, a Skót Parlamenttel, a Walesi Nemzetgyűléssel és az Északír Parlamenttel kapcsolatos uralkodói feladatokat, a hivatalos külföldi látogatások költségeit, valamint a külföldi politikusok hivatalos fogadását, az állami rendezvényeken való részvételt és kitüntetések, címek adományozását). Az éves jövedelmet kiegészítik a korábbi évek (*Civil List*ből származó) megtakarításai. Ez 2000-ben 35,6 millió font volt, amelyből 2010-ben mintegy 7,2 millió fontot használtak fel, fedezve a 15,1 millió fontra rúgó kiadásokat.

Az uralkodó személyes kiadásait az uralkodói magánpénztárából *(Privy Purse)* fedezi, melynek fő forrása a Lancaster hercegségből 1413 óta származó jövedelem. (Cornwall hercegsége a jelenlegi trónörökös jövedelmének alapját termeli meg.) A magánpénztári jövedelem megközelítőleg 14 millió fontot jelentett 2010-ben.

Az állami szereplésekből eredő költségeket az uralkodó a parlament ellenőrzése alatt álló, erre a célra folyósított jövedelemből *(Grant-in-aid)* fedezi, melynek összege 22,6 millió font volt 2009-ben. Ezt a királyi családnak kizárólag azon tagjai használhatják fel, akik állami rendezvényekkel kapcsolatos szerepet töltenek be.

Közel 5 millió fontot folyósítanak évente azok a kormányzati alapok, amelyek például a windsori kastély kertjének fenntartását teszik lehetővé, a különböző kitüntetések/érmek előállításának költségét viselik, valamint a királynő skóciai nyári pihenőhelyének, a Holyroodhouse-palotának a működtetésére fordíthatók.

Végül, az uralkodó személyes jövedelme saját birtokainak bevételeiből (Balmoral, Sandringham) származnak. Nehéz megbecsülni az uralkodó vagyonát, hiszen a királyi paloták, a koronázási ékszerek nem az uralkodó személyes tulajdonának számítanak, hanem az uralkodó mint szuverénnek a tulajdonában állnak. A királynő az Európai Unió mezőgazdasági politikájának köszönhetően földtulajdonosként közel 360 ezer fontot kap évente.

A monarchia fenntartásának költsége napjainkban évi 42 millió font körül mozog (bár a köztársaságpártiak sokszor 200 millió fontot is számolnak). Nehéz határvonalat húzni, hiszen a járulékos költségekkel (pl. az uralkodóház biztonságának a biztosítása) a számok növekedhetnek.

A korona birtokainak jövedelme évente közel 200 millió fontot tesz ki, de az 1952-ben megújított *Civil List Act* alapján az uralkodó erről lemond az állam javára. A jövedelmek a birtokokon folytatott kereskedelmi tevékenységekből, a birtokok kiadásából, a területükön található bányák, halastavak működtetésének hasznából állnak. Ebből az összegből az uralkodó kényelmesen fent tudná tartani magát és udvartartását. Ez azonban az uralkodó és a parlament között évszázadok óta fennálló függőségi rendszert alapvetően meggyengítené, de azt a parlament nem kívánja kezdeményezni.

A jelenlegi viták egyrészt arról szólnak, hogy a *Civil List* forrásai korlátozottabban álljanak rendelkezésre, és azokat az uralkodói család egy szűkebb köre használhassa csak fel. A másik „örökzöld" téma az adózás kérdése, azaz hogy fizessen-e adót az államnak II. Erzsébet. Az első megközelítésre sokak számára triviálisnak tűnő kérdés mégsem egyértelmű, hiszen az uralkodói feladatok ellátására az állam biztosítja a forrásokat, azaz az adózás az állam egyik zsebéből a másikba tenné át a pénzeket. Természetesen az uralkodó személyes jövedelmeire mindez nem vonatkozik: ezek után a királynő 1992 óta önkéntesen adózik.

A monarchia megszüntetésével a kiadások jelentős része továbbra is fennmaradna, hiszen a birtokok üzemeltetése, az épületek karbantartása, az állami ünnepségekkel kapcsolatos kiadások és az új államfő hivatali rendszerének működtetése nagyságrendileg hasonló kiadásokkal járna.

Vilmos herceg és Kate Middleton esküvője nem számított hivatalos állami eseménynek, ennek ellenére a kormány munkaszüneti nappá nyilvánította április 29-ét. Egyes túlzó értékelések szerint ez akár 6 milliárd fontos kiesést is jelenthetett a brit gazdaságnak. Az esküvő ennyire azért nem terhelte meg az adófizetők pénztárcáját, az állam azonban jelentős mértékben hozzájárult a költségekhez. Károly herceg és Lady Diana Spencer esküvője 1981-ben a becslések 7 és 40 millió font közötti összegbe került. A walesi herceg és Lady Camilla Parker Bowles 2005-ös esküvőjét a királynő saját maga finanszírozta.

Alkotmányos reformok az ezredforduló után

A hatalmi ágak lassú, de egyre biztosabb szétválasztása az utóbbi tíz év folyamán egyre jobban érzékelhető az Egyesült Királyságban, ez pedig hatással van a monarchia intézményére. A Blair-kormány által kezdeményezett alkotmányos reformok tovább modernizálták az Egyesült Királyságot. E folyamat része a Lordok Házának reformja, melynek révén választott képviselők kerültek a születési előjog és az uralkodói kinevezés alapján ott ülő lordok helyére. A másik jelentős átalakítás a bírói hatalom önállóságának megteremtése. Az alkotmányreform-törvény *(Constitutional Reform Act)* 2005-ben kivette a Lordok Házának hatásköréből az angol és a walesi igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumának szerepét, s önálló legfelsőbb bíróság létrehozásáról rendelkezett – ez 2009-ben meg is kezdte működését –, valamint a lordkancellár helyett az újonnan létrehozott főbírói *(Lord Chief Justice)* poszt betöltője

lett az angol és a walesi bírói kar vezetője. Lényegében tehát ezen a területen az uralkodónak a formális kapcsolatai is megszűntek az igazságszolgáltatással.

Komoly vitákat váltott ki a monarchia tagjai házasulását szabályozó új törvények tervezete. Ez – többek között – megszüntetné a katolikus vallásúak kizárását az uralkodóházból. 2005-ben, egyéni képviselői indítvány alapján *(Succession to the Crown Bill)* kísérletet tettek a *Bill of Rights,* az *Act of Settlement* és a *Royal Marriages Act* módosítására, de végül a tervezetből nem lett törvény. Gordon Brown miniszterelnöksége alatt, 2009-ben újabb terv készült a katolikus vallásúak trónra kerülését megakadályozó törvény módosítására. A kormány tárgyalásokat kezdeményezett a királyi házzal, valamint a Nemzetközösség tizenöt tagországával (amelyeknek a beleegyezése szükséges lenne a törvény kihirdetéséhez), de végül David Cameron 2010 júliusában letett a törvény módosításáról.

Miniszterelnöksége idején Gordon Brown az uralkodói előjogok komoly korlátozását helyezte kilátásba. A 2007-ben megszületett *Zöld Könyv* többek közt a parlament feloszlatásának jogát kizárólag a végrehajtó hatalomhoz rendelte volna (végül 2008-ban a kormány úgy döntött, hogy nem hajtja végre a tervezett átalakításokat).

A monarchia intézménye az Egyesült Királyság belső alkotmányos rendszerének változásával további komoly kihívások elé néz, különösen a devolúciós folyamatok kiterjedése miatt. 2011 májusában, a skóciai parlamenti választások eredményeként, a Skót Nacionalista Párt került többségbe, és felvetette, hogy néhány éven belül népszavazást rendez Skócia függetlenségének kérdésében. Az elszakadás megszavazása esetén hosszadalmas tárgyalások következnének, amelyek eredményeképpen a brit monarchiához való viszony alapvető átértékelésre kerülne.

* * *

Összességében elmondhatjuk, hogy a brit monarchia sajátos és egyedi képződménye napjaink nemzetközi rendszerének. Szerepe egyre inkább szimbolikus az Egyesült Királyság és a Nemzetközösség országaiban, de még ma is az alkotmányos rendszer szerves része, meghatározó pillére. Az évszázadok alatt rugalmasan és sikeresen alkalmazkodott a folytonosan változó kül- és belpolitikai körülményekhez, modernizált formájában pedig még hosszú ideig alkalmas lesz a brit politikai rendszer stabilizálására.

Felhasznált irodalom

Bogdanor, Vernon: *The Monarchy and the Constitution*. Oxford: Clarendon Press, 1997.
Bogdanor, Vernon: *The New British Constitution*. Oxford: Hart Publishing, 2009.
Kishlansky, Mark A.: *A Monarchy Transformed: Britain, 1603–1714*. London: Penguin Group, 1999.

Morris, R.M.: „The Future of the Monarcy: The Reign of King Charles III". In: *Constitutional Futures Revisited* (szerk. Robert Hazel). London: Palgrave–Macmillan, 2008.

Shawcross, William: *Queen and Country: The Fifty-Year Reign of Elizabeth II.* New York: Simon & Schuster, 2002.

(Első közlés: *MKI-tanulmányok,* 2012/12.)